

8.

Kvinnor och politik

Rösträtt i flickboken

Ett av de tidigaste omnämnandena av kvinnlig rösträtt inom flickboks-genren förekommer i Alcotts *An Old-Fashioned Girl* som publicerades 1869–70. I kapitlet "The Sunny Side" ges en ljus bild av gemenskap och framtidstro när huvudpersonen besöker en grupp kvinnliga konstnärer. En av dem har gjort en skulptur av "the coming woman" och denna beskrivs som stark, självständig, vacker och moderlig.⁷⁰¹ Vid statyns fot ska föremål som representerar kvinnliga färdigheter och dygder placeras: "I'm going to have needle, pen, palette, and broom somewhere to suggest the various talents she owns, and the ballot box will show that she has earned the right to use them [...]."⁷⁰² Genom sina olika förmågor har kvinnan kvalificerat sig för politiskt medborgarskap och ett ökat samhällsinflytande. Valurnan symboliserar att framtidens kvinna kommer att kunna sprida sina goda egenskaper också utanför hemmets sfär genom rösträtten. Dessa kvinnliga dygder sammankopplas dock inte primärt med kvinnorörelsens representanter. Romanen framhäver i stället ett "gammaldags" kvinnoideal, som delvis formuleras i opposition mot "[a] rampant woman's rights reformer".⁷⁰³ Bara genom avståndstagandet från kvinnorörelsens påstådda överdrifter blir förespråkandet av kvinnlig rösträtt möjligt.

Alcott var en av många flickboksförfattare som parallellt engagerade sig i politiska kvinnofrågor, inte minst kampen för politiskt medborgarskap. Webster, mest känd för *Daddy-Long-Legs*, och suffragetten Evelyn Sharp, som i början av 1900-talet skrev flickpensionsberättelser, utgör två andra namnkunniga exempel.⁷⁰⁴ I sin undersökning av den svenska

rösträttsrörelsen har Bertil Björkenlid konstaterat att skönlitteraturen i begränsad utsträckning användes för att agitera för saken, men bland dem som skrivit romaner som berör rösträtten nämns flickboksförfattare som Elisabeth Kuylenstierna-Wenster och Ulla Linder.⁷⁰⁵ Amanda Kerfstedt, Gerda Meyerson, Ellen Idström och Ester Blenda Nordström är andra svenska författare som skrev flickböcker, var medlemmar i olika kvinnoföreningar och offentligt uttryckte sitt stöd för kvinnlig rösträtt.⁷⁰⁶ Dessa och andra författares engagemang för kvinnors medborgerliga rättigheter kan urskiljas i den återkommande tematiseringen av flickors och kvinnors uppfostran, utbildning och möjligheter till yrkesarbete i 1800-talets och det tidiga 1900-talets flickbok.

Rösträtten berörs dock endast undantagsvis i periodens svenska flickberättelser och när den nämns görs det liksom i Alcotts bok ofta i en tvetydig eller skämtsam kontext.⁷⁰⁷ Utöver tidigare nämnda verk beskriver exempelvis Nybloms *Kusinerna* hur fru Tranérs engagemang för rösträtten och andra sociala frågor får henne att försumma sin dotter, medan Krusenstjernas *Ninas dagbok* omtalar rösträttskvinnornas konferenser som ett exempel på kvinnors oförmåga att föra sansade debatter. Den negativa infallsvinkeln belyser hur laddad frågan var. Kvinnors politiska engagemang utmanade såväl föreställningar om kvinnlighetens natur som det samtida samhällets könsstrukturer. Även om tidigare reformer som givit kvinnor ökade försörjnings- och utbildningsmöjligheter mött motstånd från i synnerhet konservativa kretsar, upplevdes kraven om rösträtt som ett än större intrång på traditionellt manliga områden och ett hot mot samhällsordningen.⁷⁰⁸ Bland både kvinnor och män fanns, som diskuterats i anslutning till Idströms *Tvillingsystrarna*, en oro för vart utvecklingen var på väg och att den redan hade gått för långt.

Att rösträtten togs upp i flickböcker utgjorde i sig ett tecken på att tiderna ovillkorligen höll på att förändras och att kvinnor i högre grad förväntades ta ställning i debatter som tidigare betraktats som männens domän. Som Boel Westin har påpekat tar flickböcker ofta formen av en uppväxtskildring eller bildningsroman. Hon menar dock att den utveckling som skildras sällan är uppenbart emancipatorisk utan arbetar med dolda litterära strategier, som exempelvis ett dubbelverkande bildspråk.⁷⁰⁹ Flickböckerna som explicit tar upp frågor som kvinnors

medborgerliga rättigheter blir därmed extra intressanta genom att de öppet diskuterar en tematik som enbart antyds i andra texter inom genren. Många av de frågor om kvinnors arbete, utbildning och relationer som analyserats i tidigare kapitel återkommer i flickböckerna om rösträtt, men med en uttalad politisk udd. Därtill belyser dessa texter både villkoren för kvinnliga författare att behandla politik mer generellt och ramarna för vilka ämnen som betraktades som lämpliga eller möjliga att beröra i litteratur för flickor.

I följande kapitel kommer jag att undersöka framställningen av kvinnors politiska arbete i två berättelser för flickor: Cecilia Milows "Han eller hon?" som publicerades i "Bara Margit" m.fl. berättelser för unga flickor 1892 och Hedvig Svedenborgs *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusinerna. En bok för flickor* som gavs ut 1921. Båda författarna arbetade aktivt för kvinnlig rösträtt och texterna tillhör de svenska flickböcker från sekelskiftesperioden som behandlar frågan mest utförligt. Liksom i många samtida verk sammankopplas kvinnoemancipationen med modernitet.⁷¹⁰ Protagonistens relation till kvinnoakskvinnorna blir avgörande för vilken framtida kvinnlighet som skrivs fram som eftersträvänsvärd, och texterna använder genrens grundläggande tematik runt mognad och utveckling för att såväl belysa föreställningar om kvinnlighet som värdera politiska ställningstaganden. "Han eller hon?" och *Hannas dagbok* är vidare intressanta att jämföra eftersom de är skrivna i två olika skeden av rösträttsrörelsens historia. Milows berättelse publicerades närmare ett decennium innan kraven om kvinnlig rösträtt började drivas på allvar i Sverige med etableringen av Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) 1903. Svedenborgs roman gavs ut samma år som svenska kvinnor för första gången fick lägga sin röst i ett riksdagsval. Jag kommer att undersöka vilka egenskaper som tillskrivs rösträttens förespråkare i romanerna och vilken funktion mötet med dem får för protagonistens utveckling.

Emancipationsklubben

"Han eller hon?" inleds med ett gräl och en uppslagen förlovning. Jakob Lavonius ställer ett ultimatum till sin fästmö Ella Roos att hon måste

gå ur sin kvinnoförening, "den där emancipationsklubben", för att ägna sig åt deras gemensamma hushåll när de gift sig.⁷¹¹ Som präst anser han sig inte kunna ha en hustru som arbetar för kvinnans frigörelse och han beskrivs som en traditionens förespråkare: "kvinnans enda rätta och tillåtliga plats var hemmet, och vid blotta orden 'frihet', 'likställighet' och 'kvinnans rösträtt' m.m. gick honom en kall käre genom ryggen".⁷¹² Ella har däremot tagit till sig de moderna idéerna om kvinnans utökade rättigheter och protesterar mot hans krav om lydnad och underkastelse. Fästmannen anklagas för att vara "självisk, hjärtlös och despotisk, som alla karlar!"⁷¹³ Så ställs förtryck mot frihet, tradition mot modernitet och han mot hon i deras gräl. I Milows novell utgör parrelationen ramen för diskussionen av kvinnlig rösträtt och den heteronormativa tvåsamheten utmanas av såväl den unga kvinnans frihetssträvanden som en kvinnogemenskap. Som flera motståndare till kvinnoemancipationen varnade för skapar idéerna om likställighet missämja mellan mannen och kvinnan.⁷¹⁴ Genom Ellas utveckling från omognad till mognad och parets väg mot försoning beskriver "Han eller hon?" ett jämkande mellan två ytterlighetspositioner, där medlemskap i kvinnoföreningen och ett harmoniskt hemliv inte behöver utesluta varandra.

Cecilia Milow arbetade som lärarinna och hade ett stort engagemang i ungdomars uppfostran och utbildning. Hon debuterade 1890 med barnboken *Gräs och ogräs, plockade och hopsamlade i barnens trädgårdstäppa* under pseudonymen "Tante Cissy" och publicerade ytterligare några samlingar berättelser för barn och unga under 1890-talet. Därefter ägnade hon sig huvudsakligen åt översättningar och debattskrifter om sociala frågor, som av Eva von Zweigbergk i *Barnboken i Sverige 1750–1950* (1965) kategoriserats som "stockkonservativ politisk propaganda".⁷¹⁵ Även om Milow tveklöst kan kategoriseras som konservativ och starkt nationalistisk, skymmer Zweigbergks värdeladdade beskrivning det faktum att det var åsikter hon delade med många i sin samtid. Inom historisk forskning har Milow uppmärksammats för sitt försvarsengagemang och sin kritik av Sveriges agerande under unionskrisen,⁷¹⁶ men hon har också lyfts fram som en föregångare bland politiska högerkvinnor.⁷¹⁷ Hon medverkade bland annat vid grundandet av Stockholms moderata kvinnoförbund och var engagerad i det anti-

socialistiska Svenska folkförbundet. Intresset för kvinnofrågor kom till uttryck genom medlemskap i Fredrika Bremer-förbundet och LKPR, som hon dock lämnade 1911 i protest mot styrelsens uppmaning att kvinnorna skulle stödja liberala och socialdemokratiska representanter i det stundande kommunalvalet.⁷¹⁸

Milows högersympatier är framträdande i "Han eller hon?" och novellen diskuterar kvinnlig rösträtt utifrån konservativa grundvalar. Anslaget är polemiskt. Den retorik om despoti och slaveri, som många av kvinnosakskvinnorna använder i Milows berättelse, är som hämtad från liberala debattinlägg där kvinnofrågan formulerades som en fråga om allmänmännsliga rättigheter och frihet.⁷¹⁹ Skildringen av dessa företrädare är kritisk och deras strävanden utmålas som överdrivna:

Större delen af dessa damer hade godt om tid och ägde goda hem, men icke desto mindre ansågo de sig mer eller mindre vanlottade. På sina möten talade de vidt och bredt och ej så sällan i munnen på hvarandra om kvinnans frigörelse från mannens tyranni utan att synnerligen göra sig reda för, hvad de åsyftade med denna frigörelse.⁷²⁰

Medlemmarna i kvinnoföreningen framställs som högljudda, missnöjda och oreflekterade. De liknar stridslystna barn, vilket antyder att deras politiska övertygelse är en konsekvens av deras bristande mognad. Även Ellas engagemang beskrivs som ytligt och ogenomtänkt. Trots att hon fått en god uppfostran "spökade en hel del moderna, ur böckerna inhämtade teorier och drömmar i hennes hjärna, och hon gjorde sig till förespråkarska för en mängd öfverdrifna, omogna kraf, som de mest anstuckna damerna intalat henne".⁷²¹ Hennes önskan om emancipation är inte grundad på erfarenhet av förtryck eller utsatthet. I stället har hon förletts av modern litteratur och agitatoriska kvinnor. Det omogna och förhastade i Ellas fordringar understryks också av den känsla av tomhet som fyller henne efter den uppbrutna förlovningen. Visserligen har hon bevisat att "man ej behöfver vara karl för att lägga i dagen vilja och mod att stå fast vid och utkämpa en dust för sina åsikter",⁷²² men mot framtidsdrömmen om ett gott hem och äktenskap visar sig frihets- och jämställdhetsidealen väga lätt.

Kvinnosaken sammankopplas i Milows novell med moderna idéer och ses som ett hot mot det bestående i samhället. Trots den negativa framställningen av kvinnoföreningens medlemmar avvisar "Han eller hon?" emellertid inte frågan om kvinnors utökade rättigheter i sig. Vad som kritiseras är en specifik typ av frigörelsesträvanden, som beskrivs som överdriven, okvinnlig och egoistisk. Att det är fråga om en positionering mot liberala och socialistiska tankegångar framgår av kvinnoföreningens debatt om kvinnlig rösträtt. Ella konstaterar att förespråkarna för kvinnlig rösträtt "icke tycktes hafva samhällets utan blott individens behof i sikte".⁷²³ De som uttrycker större tveksamhet anammar i stället de konservativas argument om att rösträtten skulle så split i hemmen och att kvinnorna saknar "bildning och omdöme nog för att opartiskt kunna begagna sig av rösträtten".⁷²⁴ Det finns därför en risk att de påverkas till att lägga sin röst enligt någon annans önskemål. I diskussionen omtalas särskilt "herrar Qvarnström och Branting" och "de stackars okunniga kvinnor, som skulle komma att gå deras ärenden".⁷²⁵

Omnämmandet av Gustaf Henrik Qvarnström, strejkledare i Norberg 1891–92, och socialdemokraten Hjalmar Branting understryker att det är arbetarkvinnorna som utgör den främsta hotbilden. De konservativas motstånd mot kvinnors rösträtt handlade, som bland andra Sif Bokholm påpekat, om såväl kön som klass. Man var rädd för att ett utvidgande av rösträtten skulle leda till socialdemokratins maktövertagande.⁷²⁶ De kvinnliga rösträttsförespråkarna kunde anklagas för att genom sin hunger efter politisk makt bidra till samhällets sönderfall, men i rösträttsdebatten användes även den obildade arbetarkvinnan som ett ytterlighetsexempel för att visa hur orimlig tanken om allmän och lika rösträtt var.⁷²⁷ Som debatten i Milows novell antyder fanns således en rädsla för att hemfriden skulle gå förlorad med införandet av kvinnlig rösträtt, men också att den skulle innebära att socialismen fick ett ökat inflytande, vilket riskerade att omdana samhället i grunden.

Liksom i Nybloms "Sju flickor" och Sundbecks *Elsa i Upsala* förs socialism och kvinnoemancipation samman. Kvinnosakskvinnan Maria i "Sju flickor" skriver i skolan krior som "bebådade kungars och rikens snara undergång, och torkade sin penna på en liten fana af rödt kläde".⁷²⁸ Som vuxen håller hon agitatoriska föredrag mot samhällets dubbelmoral

som refereras i tidskriften *Sprängbommen*. Den unga kvinnans radikalism, manshat och normöverskridande sexualitet utgör olika sidor av samma mynt. Sundbecks bok sammankopplar mer allmänt det sena 1800-talets demokratiseringssträvanden med samhällsförfall, vilket i romanen bland annat exemplifieras av könsöverskridande studentskor och agiterande tjänsteflickor. I båda dessa texter skildras kvinnosakens representanter som maskulina, vilket var en i samtiden ofta förekommande nidsbild.⁷²⁹ Ett uttalat maskulint drag finns likaså hos Anastasia Bruce som är ledande i kvinnoföreningen i Milows novell. Hon beskrivs som "en lång, ståtlig, vacker ung dam, hurtig och manhaftig, med ett klingande godmodigt skratt".⁷³⁰ Till skillnad från Nybloms Maria och Sundbecks studentskor beskrivs Anastasia som en skönhet. "Manhaftigheten" består i att hon är talför, bestämd och dominerar sin fästman fullständigt. Den signalerar ett omvänt maktförhållande, där kvinnan intagit mannens traditionella roll som beslutsfattare inom familjen och som dess språkrör i offentligheten. Enligt samma logik utpekas Anastasias fästman som "förskräckligt fruntimmersaktig".⁷³¹ Deras förhållande gestaltar inte likställighet utan en inversion av förhärskande familjestrukturer.

Vad som i praktiken är politiska ställningstaganden beskrivs i "Han eller hon?" som mognad eller omognad. Novellens kvinnogrupper har stora likheter med de typer som av Trites har kallats "true women" och "new women":

The True Woman was pure, pious, and homebound; she wanted nothing more than to serve those she loved. The New Woman was strong, politically convicted, and independent of thought. Her critics charged her with wanting to destroy that sacred bastion of American values, the family [...].⁷³²

I Milows berättelse utgör kvinnorna som sätter hem, familj och i förlängningen nationen före sina egna önskningar den sanna kvinnlighetens representanter. Det politiska engagemanget riskerar att föra dem på avvägar och bli destruktivt för samhället i stort om det utgår från andra drivkrafter. Genom sammankopplingen av en familjeorienterad kvinnlighet med mognad formuleras ett heteronormativt livsmanus.⁷³³ Enligt

Judith/Jack Halberstam har tänkande runt ålder och utveckling ofta präglats av en heterosexuell utgångspunkt. Att gifta sig och skaffa barn utgör sedan länge en central aspekt av övergången mellan barndom och vuxenhet, och ingår i definitionen av mognad. Det har fått konsekvensen att känslor och handlingar som inte prioriterar heterosexuella parförhållanden eller familjebildning tenderar att kategoriseras som barnsliga; något som individen förväntas växa ur på vägen mot vuxenvärlden.⁷³⁴ Att bli en vuxen, ansvarstagande kvinna i såväl "Han eller hon?" som flera andra samtida flickböcker förutsätter således bejakandet av både en traditionell kvinnlighet och en konservativ politiskt ståndpunkt, genom att alternativen framställs som omogna, könsöverskridande och samhällsfarliga. Ella uppnår mognad just genom att lämna kvinnorörelsens "överdrifter" bakom sig och bejaka längtan efter ett eget hem, äktenskap och familj.

Beskrivningen av kvinno-sakskvinnorna och rösträtten i "Han eller hon?" är tidstypisk och stereotyp. Kvinnorna beskrivs som manhaftiga och stridslystna, samtidigt som önskan om rösträtt grundas på individualistiska önskemål snarare än tankar om samhällets bästa. Ellas utveckling i novellen innebär dock ett avståndstagande från både en alltför radikal kvinnorörelse och en kvinnofientlig konservatism, vilket i någon mån modifierar bilden. I "Han eller hon?", liksom i samtiden, ställs den emancipatoriska retoriken mot en konservativ hållning, som med utgångspunkt i Bibeln argumenterade för ett bevarande av samhällets könsordning och, i ytterlighetsfallen, för kvinnans underordning.⁷³⁵ Det sker genom att Anastasia och hennes blivande make kontrasteras mot prästen Oskar och hans timida fästmö Emmy. Oskar är stark motståndare till kvinnoemancipationen och menar att dessa "framtidskvinnor äro ena abnorma företeelser".⁷³⁶ Han förkunnar att om fästmön skulle "visa spår till självständighetslust, skulle jag snart plocka den ur henne".⁷³⁷ Efter giftermålet visar sig emellertid Emmy styra sin make med järnhand, den skenbara undergivenheten till trots. Det är i stället Anastasia som utvecklas till en "sann" kvinna och hängiven husmor, som prioriterar makens välbefinnande framför möten i kvinno-föreningen. Åsynen av de två paren får Ella och Jakob att omvärdera sin tidigare schism. Hon konstaterar att "en hustru kan tyrannisera sin man

och ändå afsky kvinnans fri- och rättigheter”, medan han noterar att ”en medlem i kvinnoklubben kan vara en öm, hängifven, lydig hustru”.⁷³⁸ Därigenom undermineras den inledningsvis etablerade motsättningen mellan agitatoriska kvinnosakskvinnor och slaviskt undergivna hustrur. För Ellas (och Jakobs) mognadsprocess blir insikten om att det inte behöver finnas en konflikt mellan ett värnande om en ”gammaldags” husmoderlig kvinnlighet och en önskan om medborgerliga politiska rättigheter central. En förutsättning för kvinnlig rösträtt är att den inte får genomföras till priset av en omvälvning av familj- eller samhällsliv.

En underlig flicka

En mer positiv bild av kvinnans engagemang i politiken gestaltas i *Hannas dagbok*. Romanen publicerades 1921, drygt trettio år efter Milows berättelse, och utspelar sig under första halvåret 1919. Vid denna tid hade det mer aktiva motståndet mot kvinnlig rösträtt avtagit, men det fanns fortfarande frågetecken runt hur den ändrade samhällsordningen skulle påverka kvinnligheten och hur kvinnan skulle utnyttja sin politiska röst. Det var frågor som också behandlades i litterär form av kända rösträttsförespråkare som Elin Wägner och Selma Lagerlöf.⁷³⁹ Även Hedvig Svedenborg var upptagen av denna tematik i sitt författarskap. Hon debuterade som romanförfattare 1914 och var mycket produktiv inom både barn- och vuxenlitteraturen. Därtill var hon verksam som journalist och skrev bland annat i mars 1919 fyra krönikor för kvinnlig rösträtt.⁷⁴⁰

Hannas dagbok utgör den tredje flickboken i serien om släkten Lagerstam och familjegodset Blomkulla. Det är en berättelse skriven i första världskrigets skugga och även rösträttsfrågan behandlas mot denna bakgrund. I centrum står den sextonåriga Hanna Lagerstam som i bokens inledning lämnar hemmet för att lära hushåll hos en släkting i småstaden Bokehult. Parallellt skickas hennes tvillingsyster Lena till en flickpension i Frankrike. Systrarna ställs inför den nya tidens utökade möjligheter för kvinnan, men i synnerhet Hanna har svårigheter att finna sin plats i den moderna tillvaron. Hennes oförmåga att passa in gör att hon vid flera tillfällen beskrivs som en ”underlig flicka” eller inte ”som andra

flickor”.⁷⁴¹ Obekvämheden med en konventionell kvinnlighet antyds likaså av smeknamnet ”Hanse-Man” och hur helhjärtat hon anammar en pojkrull under välgörenhetstillställningen i *Silverhjärtat*: ”Vad det ändå var lätt och trevligt att gå i pojkläder.”⁷⁴²

Texten i *Hannas dagbok* består, som titeln antyder, delvis av dagboksutdrag och dessa blir viktiga för att synliggöra de inre konflikter som plågar protagonisten. Dagboksfiction har ofta använts just för att gestalta ett inre kristillstånd eller en persons försök att förstå sig själv.⁷⁴³ Skrivandet blir ett verktyg i Hannas försök att komma till klarhet om sina känslor och sin omgivning. Svedenborgs flickbok är en mer psykologiserande flickskildring och inte en lika tydlig partipolitisk positionering som Milows novell. Den behandlar kvinnans förändrade roll i samhälle och politik på ett mer övergripande plan. En spänning mellan mellan heterosexuella parrelationer och en kvinnogemenskap finns även i *Hannas dagbok*, men liksom i flickskolegenren utgör samvaron med kvinnor en källa till stöd och utveckling. Om kvinnosakskvinnorna i ”Han eller hon?” hotar att leda den unga kvinnan på villovägar, blir Hannas möte med den nya kvinnan Viola Nery avgörande för att hon ska hitta sitt livsmål.

Liksom i Milows novell diskuteras rösträttsfrågan och kvinnorörelsen i förhållande till modernitet och mognad. Medan moderna idéer främst utgör en negativ motpol i ”Han eller hon?” skiljs här olika aspekter av den nya kvinnans moderna livsstil åt. *Hannas dagbok* visualiserar framtidens kvinna genom att två olika former av modern kvinnlighet ställs mot varandra. Å ena sidan finns ytliga, modeintresserade flickor som ”tala slang och dansa negerdanser”, det vill säga en flapper som gillar jazz.⁷⁴⁴ Å andra sidan finns flickor som är intresserade av politik och arbetar för en reformering av samhällslivet. Hannas ”underlighet” består i ett avståndstagande från den första och ett successivt bejakande av den andra versionen av kvinnlig modernitet, vilket synnliggörs genom val av kläder och frisyr. Inför en bal vägrar hon att låta hårfrisörskan ordna hennes hår och väljer i stället att ha ”en tung margaretafläta om huvudet, vilket ju inte alls var modernt och som såg så gammaldags kvinnligt ut mellan de andras burr och lustiga pagefrisyrer”.⁷⁴⁵ Liknande scener återfinns i flera av Alcotts flickböcker, till exempel *An Old-Fashioned Girl*,

där väninnor vill ge huvudpersonernas hår eller kläder en mer modern utformning. I likhet med Alcotts protagonist värnar Hanna vad som inom texten betraktas som en gammaldags kvinnlighet och vinner även sin kavaljers uppskattning, eftersom hon inte säger "kul och kymigt och brallor" eller är "så där fräck som flickor ofta är nu för tiden".⁷⁴⁶ Denna ytliga modernitet förkastas, medan ett utvidgande av kvinnans verksamhetsfält och medborgerliga rättigheter framställs i ett positivt ljus.

Svedenborgs roman formulerar vad Josefin Rönnbäck har kallat en maternalistisk – eller, med hänvisning till Ellen Key, samhällsmoderlig – ideologi, där moderskapet ges "en abstrakt, metaforisk och politisk innebörd".⁷⁴⁷ Tankegången bygger på att kvinnor och män har olika men kompletterande erfarenheter och arbetsområden. Den moderliga omsorgen och vården om andra betraktades som den kvinnliga principens kännetecken. Det var en föreställning som fick stor spridning under 1900-talets första decennier och som användes inom olika politiska läger som argument för kvinnlig rösträtt.⁷⁴⁸ Idéer om att kvinnorna ska stanna i hemmen och låta männen ta hand om politik och samhällsliv sammankopplas i *Hannas dagbok* med äldre, inskränkta personer:

Vad gick det åt flickorna nu för tiden! Inte var det minsta mening med att de blandade sig i politik och sådant. Den hade ju männen skött i alla tider och det komme de allt fortfarande att göra, trots rösträtt och nya äktenskapslagar och vad det nu allt var, som hittats på under de senaste åren.⁷⁴⁹

De som är positiva till kvinnors rösträtt och samhällsengagemang menar i stället att de bör ta del i politiken för att stävja männens krigsiver och destruktivitet. Med anledning av första världskriget sägs "att det är kvinnornas sak, de ungas, att göra allt de kan, så att aldrig något så förfärligt får hända mer".⁷⁵⁰ Såväl inom den kvinnliga freds rörelsen som bland förespråkare för kvinnlig rösträtt uttrycktes en likartad tro på att kvinnan genom sin annanhet skulle föra in något nytt och positivt i den manligt dominerade politiken.⁷⁵¹

I "Han eller hon?" framställs genomskådandet av de radikala rösträttskvinnornas själviska motiv som avgörande för Ellas mognadsprocess. Hanna behöver i stället frigöra sig från sina egna negativa före-

ställningar om emanciperade kvinnor. Björkenlid menar att många av romanerna skrivna av anhängare till rösträtten förenas av en strävan efter att bemöta fördomar om hur rösträttskvinnor såg ut och agerade.⁷⁵² Denna strävan är märkbar även i Svedenborgs flickbok, där de förutfattade idéerna om politiska kvinnor utgör tecken på Hannas ungdom och omognad:

"Politik. Fy då", avbröt Hanna, "alla damer som tala politik tycker jag är rysliga. De bli så fula och stygga av det."

"Tycker du. I går var jag tillsammans med Aron Jackson och hans fru, som du nog hört talas om, de ska hålla föredrag här i kväll och jag kan försäkra, att varken han eller hon passa in på den beskrivning du gjorde nyss."

"O, nej", utbrast Hanna, "hon såg förtjusande ut och han alldeles som en officer" [...].⁷⁵³

Tanken att kvinnlighet och politik skulle vara oförenliga framställs som en naiv fördom, som ger vika när flickan konfronteras med politiska kvinnor i verkligheten. *Hannas dagbok* understryker vidare den unga kvinnans möjlighet att växa till en myndig och ansvarstagande människa genom att engagera sig i samhället, eller som det formuleras av den amerikanska kvinnosakskvinnan Blanche Field: "Att flickorna minsann ha annat att göra än dansa bort livet och drömma om sin *egen* lycka."⁷⁵⁴ Svenska ungdomar beskrivs som "en smula slöa" och sovande i jämförelse med de amerikanska, som när de umgås talar om litteratur, studier och politik.⁷⁵⁵ Genom att den unga kvinnan inte skyddas från samtidens problem kan hon mogna som person och bli bättre rustad att hantera dem. Hannas syster Lena, som kallas Bébé och bemöts som ett barn av omgivningen, börjar utvecklas när mrs Field "behandlade henne som en vuxen och tänkande människa, vilket också gjorde att hon, Lena, börjat tänka över en hel del saker, som hon aldrig brytt sig om förr".⁷⁵⁶ Att bli vuxen innebär här att bry sig om andras välmående, men också att bli socialt och politiskt medveten.

Mötet med de nya kvinnorna Viola Nery och Blanche Field blir avgörande för Hannas och Lenas utveckling. Viola är en känd författare med

ett socialt engagemang och mrs Field beskrivs som världsbekant för sina sociala skrifter i bland annat freds- och kvinnofrågan. Även om Viola kritiseras för att vara bohem och anarkist av de konservativa karaktärerna i texten, är det mestadels en mycket positiv bild som framställs av de emanciperade kvinnorna, delvis eftersom de betraktas genom de beundrande flickornas blickar. Mrs Field sägs vara "det vackraste jag någonsin sett", medan Viola "är som en dröm".⁷⁵⁷ Betoningen av kvinnornas skönhet och vackra kläder vederlägger på samma gång fördomen om att kvinnor som sysslar med politik är eller blir fula. Inom rösträttsrörelsen lades stor vikt vid en passande klädsel, som skulle vara moderiktig utan att vara alltför flärdfull. Det var en strategi för att iscensätta en till det yttre konventionell kvinnlighet och därmed föregripa argument om manhaftighet, utan att kvinnorna skulle framstå som ytliga och endast intresserade av kläder.⁷⁵⁸ En annan nidsbild av kvinnosakskvinnor som florerade i samtiden var att de var själviska, vilket bland annat illustreras av Milows "Han eller hon?". Denna stereotyp bemöts likaså i framställningen av de två kvinnornas starka sociala engagemang. Viola beskrivs som "den minst egennyttiga och egenkära jag någonsin sett".⁷⁵⁹ I *Hannas dagbok* finns inte heller den antisocialistiska tendens som karakteriserar framställningen av rösträttsfrågan hos Milow, vilket markeras av Hannas och Violas öppenhet för att både umgås med och understödja människor från en lägre klass.

Frigörelsens gränser

Kvinnlig modernitet i Svedenborgs tappning formuleras i polemik med negativa föreställningar om emanciperade kvinnor, men framställningen av dessa kvinnor belyser på samma gång vilken form av emancipation som var eftersträvnsvärd genom en diskussion om gränserna för kvinnliga relationer. Som Carina Lidström har påpekat liknar Hannas dyrkan av Viola Nery en förälskelse.⁷⁶⁰ De starka känslorna för den äldre kvinnan beskrivs som ytterligare en aspekt av flickans "underlighet". Hanna sägs inte själv förstå sina känslor, men de beskrivs i passionerade ordalag och med romantiska klichéer:

O, om jag bara kunde göra henne riktigt lycklig. Jag skulle vilja ge henne allt vad hon önskar, jag ville offra något för henne, något riktigt – och så sitter jag här och kan ingenting, medan det riktigt värker i bröstet av längtan. Jag kan ingenting annat än dyrka henne och det har hon inte någon glädje av. Det värsta hon vet är "sentimentalitet", säger hon och smekningar tål hon inte. Så jag vill inte alls att hon skall komma underfund med *hur* dum jag är. Lika dum som Lena när hon svärmade för fröken Knaust i Blommerska skolan och bar en vass kappknapp, som fröken tappade en gång, på en kedja om halsen på bara skinnet.⁷⁶¹

I *Hannas dagbok* prioriteras kvinnogemenskapen framför den heterosexuella parrelationen av de nya kvinnorna, men i texten upprättas även en gräns för vad som är passande känslor och beteenden kvinnor emellan.

Motivet med en flicka som svärmar för en något äldre kvinna är vanligt inom flickboksgenren och som i Lenas fall tar det gärna formen av dyrkan av en lärarinna.⁷⁶² Den enkönade flickskolemiljön låter flickorna inta roller som i ett annat sammanhang skulle innehafts av pojkar, till exempel vid danstillställningar. I den rollen kan de ge utlopp för sina känslor utan att de nödvändigtvis framstår som normöverskridande, som i Wides *Kamraterna på Forsbro*: "Pojken [det vill säga Signe] kurtiserade vilt Amelie" och Ella "fann det hela nöjsammare än en riktig bal och hade träget uppvaktat Jenny".⁷⁶³ I småstaden Bokehult finns dock inte denna typ av frirum. Hanna konfronteras kontinuerligt med omgivningens föreställningar om vad som är ett passande beteende, med utgångspunkt i klass, kön, ålder och sexualitet. Hon gör exempelvis skandal på en bal då hon, uppriven av svartsjuka över att Viola Nery inte berättat för henne om några vänners besök, ger frustrationen utlopp genom att provocera fram en konfrontation med en barndomsvän som tillhör en lägre klass. För henne finns ingen annan möjlighet att uttrycka de varma känslorna för en kvinna än i dagboken.

Under de första decennierna av 1900-talet blev samkönad kärlek mer synlig i den samtida kulturen. Därmed uppstod ett starkare behov av att dra upp gränslinjer mellan olika former av accepterade och icke accepterade begär.⁷⁶⁴ Denna tendens har också noterats i flickboksgenren

genom att flickors vänskap runt 1920 börjar beskrivas i mindre passionerade ordalag och oftare betecknas som omogna eller osunda.⁷⁶⁵ De svärmiska flickrelationerna framställs i högre grad som en övergående fas och ett utvecklingssteg som flickorna lämnar bakom sig när de möter den "riktiga" kärleken, som likställs med heterosexualitet.⁷⁶⁶ Marika Andræ beskriver det narrativa mönstret på följande vis: "Vägen mot kurtis går alltså i tre steg: från vänskap, till svärmeri, till kurtis. Dessa steg följer parallellt utvecklingen mot anpassning och självkontroll. Så tränas flickan inför mötet med den framtida partnern."⁷⁶⁷

Att flicksvärmeriet utgör ett utvecklingsskede och inte kan jämföras med vuxen, mogen kärlek formuleras i en utgåva från 1925 av Nordenadlers *I Edsbro pension*: "Småflickorna svärmade för sina lärarinnor och de stora flickorna för en lärarinna och helst ett par gymnasister och de allra största för någon skådespelare [...] eller i värsta fall för sina kamraters fullvuxna bröder, av vilka de i flesta fall inte sett något annat än ett mer eller mindre lyckat porträtt."⁷⁶⁸ Den humoristiska beskrivningen innefattar en kritisk blick på heterosexuella svärmerier och flickor som tror att deras ytliga förälskelser i män gör att de framstår som vuxna, men formulerar också en kärlekens mognadsskala från flyktiga flickförälskelser till djupare och varaktiga känslor för en man. Kuylenstierna-Wensters *De nio kamraterna* från 1920 markerar ett tydligare avståndstagande, då en moder uppmanar sin dotter att "akta [s]ig för osunt svärmeri, som ofta följer med överdriven flickvänskap."⁷⁶⁹ *Hannas dagbok* skildrar flickans känslor med större inkännande och allvar. Protagonisten försöker som framgick av citatet ovan emellertid själv avfärda svärmeriet som dumt, vilket framstår som ett sätt att förminska och förbarnsliga lidelsen. På samma vis understryker Violas fästman hennes omognad, då han kallar henne "flickungen" och påstår att "flickdyrkan är det äckligaste som finns."⁷⁷⁰

I *Hannas dagbok* reproduceras liksom i "Han eller hon?" ett heteronormativt livsmanus, men i Svedenborgs roman är en normöverskridande sexualitet mer framträdande. Hannas bristande kännedom om sig själv och oförmåga att sätta en entydig etikett på sina känslor – som kärlek, systerskap, vänskap eller något annat – öppnar för en tolkning av dem som samkönad kärlek. Dessa upplevelser sammankopplas dock

med barnslighet och omognad, vilket skriver in dem i en utvecklingskedja som går från en barndomens queerhet till en mogen heterosexuell kvinnlighet. Att bli vuxen och "riktig" kvinna tycks bland annat innebära att utveckla heterosexuella förnimmelser: "Förresten har jag läst i så många böcker att kvinnan *alltid* känner på sig om en man älskar henne, och det kan jag då försäkra att jag inte känt ett dugg av. Men – det kan ju hända att jag *inte* är någon riktig kvinna än."⁷⁷¹ Genom att de normöverskridande känslorna inordnas i en mognadsprocess som har den vuxna heterosexualiteten som mål blir de, menar Tison Pugh i en analys av de romantiska flickvänskaperna i Montgomerys *Anne of Green Gables*, "indicative of the innocence of childhood homosociality rather than an early sign of homosexuality".⁷⁷² Mot slutet av *Hannas dagbok* tycks Hannas känslor för Viola på ett liknande vis ha tyglats till en mer proportionerlig beundran. Den starka svartsjukan och aversionen mot Violas fästman påstås också ha berott på att han inte behandlade Viola väl.

Det finns en diskrepans mellan denna förklaring och de tidigare passionerade uttjtelserna, som skapar "queera läckage" i texten. Känslorna som undertrycks av en heteronormativ kultur sipprar här fram och låta sig inte tystas eller bortförklaras.⁷⁷³ Vid sista mötet med Pojken i Wides *Kamraterna på Forsbro* beskrivs exempelvis hur hon "uppträdde [...] som ung fru", där ordet "uppträda" gör att denna heterosexuella identitet framstår som en roll i jämförelse med hennes tidigare pojkaktiga beteende och kurtis av andra flickor.⁷⁷⁴ På ett liknande sätt kommer Hannas senare äktenskap som en överraskning, efter att hon tackat nej till friare och giftermål i *Hannas dagbok*. De queera underströmmarna försvinner successivt i senare böcker, även om kvinnliga relationer förblir viktiga. Hanna fortsätter att drömma om Viola Nery "som hon svärmade för så våldsamt de vintermånader hon var hos sin mammas faster i Bokehult" i den efterföljande *Bröllopet på Blomkulla*.⁷⁷⁵ Den relation som framställdes som positiv och utvecklande för henne i *Hannas dagbok*, framstår nu som något som gör den unga kvinnan förvirrad och får henne att tappa bort sig själv. *Vivika* (1927) inleds med ett brev där Hanna berättar för Viola att hon är lyckligt gift och håller på att iordningställa parets hem. Boken avslutas med ytterligare ett brev där Hanna meddelar att hon väntar barn och påpekar att hon aldrig tidigare

känt sig så hel och fullkomlig. Det är en utvecklingslinje som otvetydigt leder mot och bekräftar en heterosexuell norm, men till skillnad från den utförliga skildringen av Hannas häftiga känslor för Viola beskrivs kärleken och äktenskapet till maken huvudsakligen i dessa korta brev, vilket ger dem en mer perifer plats i bokserien. Samtidigt som *Hannas dagbok* på ett plan etablerar gränserna för passande relationer mellan kvinnor såväl som ett samband mellan vuxen kvinnlighet och heterosexualitet, beskriver den också längtan och begär som inte entydigt låter sig passas in i denna mognadsmodell.

Trots att Viola och mrs Field huvudsakligen framställs i positiva ordalag formuleras även ett främlingskap inför dem, vilket tydliggör att deras väg inte kommer att bli Hannas. Flickan uppfattar den amerikanska mrs Field som vacker "fast kanske lite konstgjord", medan Viola bär en dräkt med "ett så utländskt snitt och hennes hy var så sydländskt mattgul".⁷⁷⁶ De är exotiska och beundransvärda, men avviker därigenom från det svenska. Båda är också ensamstående; Viola bryter med sin fästman för att han "som de flesta män, icke tål en självständig kvinna".⁷⁷⁷ Det liv dessa moderna kvinnor lever framstår således som svårt att kombinera med hem och familj. I Svedenborgs roman läggs dock skulden på männen som inte förmår hantera den nya tidens kvinna som lever för högre ändamål än den egna familjen. Hanna inspireras av Viola och mrs Field till att vakna ur den slöhet som sägs känneteckna svenska ungdomar och engagera sig i sociala frågor. Hon tycks däremot inte följa de nya kvinnorna mot ett liv som politisk talare eller skribent. Det samhällsåtagande Hanna fastnar för är att starta ett vilohem för arbeterskor och studentskor – "Kamrathemmet" – där hon själv ska arbeta som husmor. *Hannas dagbok* gestaltar en vidgad livssfär och utökade möjligheter för kvinnan. De nya levnadsvärderna innebär dock inte ett avståndstagande från "gammaldags" kvinnliga erfarenheter och värderingar. Oavsett om kvinnan stannar i familjen eller arbetar politiskt utanför den, förväntas det ske i kraft av hennes kvinnliga egenart – som samhällsmoder.

*

Liksom i Alcotts *An Old-Fashioned Girl* utformar protagonisterna i "Han eller hon?" och *Hannas dagbok* sin framtid både med och mot

olika föreställningar om kvinnorörelsen. De exemplifierar därigenom en medelväg. Berättelserna ställer modernitet och tradition mot varandra i huvudpersonernas konstruktion av kvinnlighet, och modernitetens representant utgörs av kvinno-sakskvinnan med sin självständighet, sin ökade rörlighet och sina krav på medborgerliga rättigheter. Genom protagonisternas mognadsprocess och ställningstaganden gentemot kvinnorörelsens företrädare skriver Milows och Svedenborgs verk fram en framtidens kvinna som i olika utsträckning innehar ett vidgat samhälls-engagemang, men som också bevarar "gammaldags" kvinnliga dygder. "Han eller hon?" kritiserar såväl liberala och socialistiska överdrifter i kvinnofrågan som en kvinnofientlig konservatism. Även om kvinnans främsta plats fortsatt ska vara i hemmet, finns emellertid en öppning mot att tilldela kvinnor politiskt medborgarskap, så länge detta inte kommer i konflikt med familjens eller nationens bästa. Utrymmet för att som kvinna bedriva ett politiskt arbete är ytterst begränsat, men ändå inte helt obefintligt. Att detta är väsentligt framgår vid en jämförelse med Sundbecks *Elsa i Upsala*, där kvinnans utökade rättigheter kategoriskt avfärdas som tecken på samhällsförfall.

I likhet med "Han eller hon?" värderar *Hannas dagbok* kvinnans moderliga och husmoderliga dygder högt. Texten avvisar en ytlig form av kvinnlig modernitet och argumenterar i Ellen Keys efterföljd för att den moderna kvinnan bör ta plats inom politiken med utgångspunkt i sin skillnad från mannen. Trots den starkt positiva skildringen av kvinnorörelsens företrädare finns också i Svedenborgs flickbok ett avståndstagande från vissa typer av emancipation. Relationen till äldre kvinnor framställs som viktig för flickans utveckling, men gränserna för vad som är en önskvärd relation markeras genom att hennes mognadsprocess utformas inom en heteronormativ ram. På så vis förhåller sig båda berättelserna till olika stereotyper om rösträttskvinnor i sin strävan efter att formulera en önskvärd framtida kvinnlighet.

Svedenborgs och Milows verk diskuterar villkoren för och de förväntade konsekvenserna av kvinnors politiska arbete. De olika beskrivningarna av kvinnlig rösträtt och kvinno-sakskvinnor visar på den spännvidd som finns representerad inom flickboksgenren decennierna runt sekelskiftet 1900. Mot bakgrund av de skilda politiska ståndpunkter

som framkommit inom rösträttsforskningen är detta i sig föga förvånande, men att även flickboken användes för att positionera sig i denna diskussion har tidigare fått lite uppmärksamhet. Rösträttsfrågan aktualiserar i texterna en vidare diskussion om såväl vad som utgjorde kvinnlighetens kärna – de egenskaper som skulle bevaras när samhället förändrades – som vilken plats kvinnorna skulle inta i samhällsliv och politik. Lika viktigt som berättelsernas innehåll är dock valet av genre. Genom diskussionen av rösträtt och kvinnorörelse i flickböcker tilltalar Milow och Svedenborg flickläsaren som ett blivande politiskt subjekt. På mer än ett sätt blir de därmed delaktiga i att skapa framtidens kvinnor.